

סימן יג

"תחומין" מדאורייתא ומדרבנן (ב): תחום ציבורי ותחום פרטי – עיון בשיטת הרמב"ם ומשמעות שנים עשר מיל

- פתיחה
- ארבע אמות – שיעור קרקע שתחת האדם; אלפיים אמה – מקום ישובו של אדם
- שנים עשר מיל – "מחנה ישראל"
- "מחנה ישראל" כבסיס להגדרת המקום הציבורי
- תחום שבת ועירוב תחומין
- ביאור ההבדל העצום שבין השיעור מדאורייתא לשיעור מדרבנן
- סיכום

פתיחה

בשיעור הקודם ראינו את מחלוקת התנאים והראשונים האם דיני תחומין הם מהתורה, וראינו שלשיטת הרמב"ם והגאונים ישנו דין תחומין מהתורה אך רק בשנים עשר מיל.

בשיעור זה נעמוד בהרחבה על השיעורים השונים הקיימים בהגדרת התחום: ארבע אמות, אלפיים אמה ושנים עשר מיל. נבחן מה מקורם של השיעורים השונים? ומה משמעותם לשיטה שמדובר בדרכנו ולשיטה שמדובר בדאורייתא? ונסה לעמוד על עומק שיטת הרמב"ם והבנתו את היחס שבין התחום הציבורי לתחום הפרטי.

ארבע אמות – שיעור קרקע שתחת האדם; אלפיים אמה – מקום ישובו של אדם

בפסוק בפרשת המן מובאים שני מונחים שיש לחדד אותם (שמות טז, כט): "שְׁבוּ אִישׁ תַּחְתּוֹ אֶל יְצֵא אִישׁ מִמְּקוֹ בַיּוֹם הַשְּׂבִיעִי". יש כאן לכאורה הגדרה חיובית "שְׁבוּ אִישׁ תַּחְתּוֹ", והגדרה שלילית ו"אֶל יְצֵא אִישׁ מִמְּקוֹ". לשון הכתוב 'תחתיו' מבטא מקום אישי ומצומצם וכך אכן מדייקת הגמרא בעירובין:

והני ארבע אמות היכא כתיבא? – כדתניא: שבו איש תחתיו – כתחתיו. [וכמה תחתיו] – גופו שלש אמות, ואמה כדי לפשוט ידיו ורגליו דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: גופו שלש אמות, ואמה כדי שיטול חפץ מתחת מרגלותיו, ומניח תחת מראשותיו.

בבלי, עירובין מח ע"א

ארבע אמות הוא גודלו של האדם עם ההתפשטות וההתרחבות שלו. רבי מאיר ורבי יהודה נחלקו רק בשאלה מהי מטרת ההתרחבות, לפשוט ידים ורגלים או להשתמש בחפצים הקרובים אליו. מדברי הגמרא עולה שארבע אמות נלמדו מהמילה 'תחתיו' ולא מהמילה 'מקומו'.

ארבע אמות הוא גודל שנמצא בעוד מקומות בהלכה וניתן לקבוע שזה הוא השיעור המינימלי של מרחב הפרטי של ה"אדם" פחות מכך אינו נחשב מקום לחיים של אדם.¹ אולם שיעור זה איננו שיעור 'המקום', אלא שיעור המינימום שניתן למי שכבר אין לו מקום מעבר אליו.

1. דוגמה לשימוש בשיעור זה מצינו בהגדרה המינימלית לבית (בבלי, סוכה ג ע"א):

בספרי זוטא מובא דיוק שונה מהעולה בבבלי, אך הדיוק יכול לסייע לנו להבין את היחס שבין שיעור ד' אמות, לשיעור אלפיים אמה. המדרש עוסק בפסוקים המתארים את מציאת המקושש:

ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש מקושש עצים ביום השבת: ויקריבו אתו הנמצאים אתו מקושש עצים אל משה ואל אהרן ואל כל העדה:

במדבר טו, לב-לג

וכך מובא בספרי זוטא:

(לב). ויהיו בני ישראל במדבר, לפה שאמר שבו איש תחתיו (שמות טז כט) יכול אם היה מוטל צפון דרום אל יפול לו מזרח מערב, מזרח מערב אל יפול לו צפון דרום, תלמוד לומר "אל יצא איש ממקומו" היא לו מקום וכמה אמרו ארבע אמות. וכן מי שיצא שכור וכן מי שהוציא אתו רוח רעה וכן מי שהוציא אוהו גוים או ליסטים אין לו אלא ארבע אמות. יכול אף למהלכי שבתות לא יהא להם אלא ארבע אמות, ת"ל ויהיו בני ישראל במדבר, מלמד שאמר להם משה צאו וראו אם יש אדם שחלל את השבת. אבל אין אתה יודע כמה נתן להם משה, וכמה לא נתן להם? אמרת ומדותם מדווח לעיר את פאת קדמה אלפים באמה והעיר בתוך (במדבר לה ה) כשאמר זה אף למהלכי שבתות יש להם אלפים אמה לכל רוח.

ספרי זוטא טו, לב

הספרי זוטא מברר כיצד מצאו את המקושש? כיצד יכלו בני ישראל לנוע במדבר אם הם היו חייבים לשבת איש איש במקומו ביום השבת?

"...מאן תנא להא דתנו רבנן: בית שאין בו ארבע אמות על ארבע אמות, פטור מן המזווה ומן המעקה, ואינו מטמא בנגעים, ואינו נחלט בכתי ערי חומה, ואין חוזרין עליו מעורכי המלחמה, ואין מערבין בו ואין משתתפין בו, ואין מניחין בו עירוב, ואין עושין אותו עיבור בין שתי עיירות ואין האחין והשותפין חולקין בו..." הגדרה זו מתאימה להגדרות של רבי יהודה ורבי מאיר בעירובין שראו בשיעור זה את המינימום בו מתקיים האדם. וכן נמצא בעוד נושאים שונים כגון מחיצה להיזק ראייה בד' אמות, קרקע הראויה להחלק ועוד.

הוא פותח תחילה בבירור השיעור המצומצם: ד' אמות, וחוקר האם שיעור ד' אמות הוא שיעור מרובע (ד' אמות על ד' אמות) המאפשר לאדם לזוז בתוכו לאורך ולרוחב או שמדובר בשיעור אורך או רוחב בלבד, לפיו האדם השוכב מצפון לדרום לא יוכל לזוז למזרח ומערב ולהיפך. והוא מדייק מהפסוק בפרשת המן שצריך לתת לאדם 'מקום' שהוא ד' אמות, ומקום הוא לא רק המרחב הצר שתחתיו אלא ד' אמות מרובעות. בניגוד לגמרא שהוזכרה לעיל, 'מקום' כאן איננו שיעור אלפיים אמה. אולם המדרש ממשיך ומדייק שדין זה הוא רק למי שיצא מתחמו (כגון השיכור או מי שהוציאו בכוח). אולם שיעורם של "מהלכי שבתות" רחב יותר וזהו שיעור "אלפיים אמה" המצוי בכל מקום, וכך פעלו המוצאים של המקושש. יש לשים לב שהספרי זוטא משתמש בדין מציאת המקושש להסביר מדוע הציווי של משה בפרשת המן איננו כפשוטו להשאר בבית או בנקודת העמידה של האדם ולא לזוז.²

למעשה, מדברי הספרי זוטא עולה שבמצב רגיל אדם מוגדר כ"מהלך שבתות" ומקומו הוא אלפיים אמה, אולם גם מי שלא הותר לו ללכת כיוון שהוא הוצא מתחמו, עדיין יש לו 'מקום' שהוא שיעור ד' אמות מרובעות. הספרי זוטא מדגיש שבשבת לא דרשו מהאדם להיות קבוע ותקוע במקומו, אלא נתנו לו בכל מצב מרחב מחייה בסיסי, אפילו למי שאיבד את מקום הילוכו.

את הדיוק מהמילה 'מקום' מצינו בכמה מקורות שונים המדייקים את שיעור אלפיים אמה מערי הלויים. המכילתא דרבי ישמעאל עוסקת בהגדרת מקום ביחס לערי הלוויים:

"ושמתי לך מקום" ... איסי בן עקיבא אומר, ושמתי לך מקום, למה נאמר, לפי שהוא אומר, (שמות טז כט) "שבו איש תחתיו" וגו', אלו אלפים אמה; אתה אומר, אלו אלפים אמה, או אינו אלא ד' אמות, הרי אתה דן, נאמר

2. זאת בניגוד לחלק הפרשנויות בנוגע לכתות בית שני וכן במקורות נוספים שהבינו את אל יצא ממקומו כאיסור לצאת מהבית (ראו בהרחבה: יהודה רוזנטל, "על השתלשלות ההלכה בספר ברית דמשק", בתוך: ספר היובל לכבוד הרב פדרבוש, מוסד הרב קוק תשכ"א עמ' רצב-שג).

כאן מקום, ונאמר להלן מקום, מה מקום האמור להלן אלפים אמה, אף מקום האמור כאן אלפים אמה, ושמתי לך מקום וגו'.

מכילתא דרבי ישמעאל, משפטים (מסכתא דנזיקין) פרשה ד

המכילתא מתלבטת האם "שמתי לך מקום" הכוונה לאלפיים אמה או לארבע אמות ולמסקנה מסיקה שמקום הוא אלפיים אמה. כלומר מקומו של האדם לא מצומצם לארבע אמותיו בלבד אלא הוא מתרחב עד אלפיים אמה. את המקור לדין רואה המכילתא בערי הלוויים, מה שמצריך עיון מדוע אנחנו לומדים את תחום ומקום שבת מערי הלוויים? בדומה למכילתא גם המשנה בסוטה (ה, ב) שנידונה בהרחבה בשיעור הקודם מביאה שרבי עקיבא למד את שיעור אלפיים אמה מערי הלוויים, וכך מפרט רב חסדא את השתלשלות הלימוד:

... אל יצא איש ממקומו – אלו אלפים אמה. מנא לן? – אמר רב חסדא: למדנו מקום ממקום, ומקום מניסה, וניסה מניסה, וניסה מגבול, וגבול מגבול, וגבול מחוץ, וחוץ מחוץ. דכתיב (במדבר ל"ה) ומדתם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה וגו'. ונילף (במדבר ל"ה) מקיר העיר וחוצה אלף אמה! – דנין חוץ מחוץ, ואין דנין חוץ מחוצה...

בבלי, עירובין נא ע"א

כפי שניתן לראות הבבלי דרש לעשות חיבור ברור בין המקום לבין החוץ, רב חסדא לא הסתפק באמירתו הסתמית של רבי עקיבא ש"חוץ" לערי הלוויים מיותר ונדרש לדיני שבת. המקור לפי הבבלי ללימוד שמקום הוא אלפיים אמה עובר מדיני שבת דרך דיני רוצח לערי הלוויים. בדיני רוצח מובא (שמות כא, יג): "וְשִׁמְתִי לָךְ מְקוֹם אֲשֶׁר יָנוֹס שְׂמֵהּ", המקום נלמד משבת והניסה מתחום עיר המקלט (במדבר לה, כו): "וְאִם יֵצֵא הָרֹצֵחַ אֶת גְּבוּל עִיר מְקַלְטוֹ אֲשֶׁר יָנוֹס שְׂמֵהּ" והגבול מתורגם לחוץ שהוא אלפיים אמה (כפי שדייק ר"ע).

אולם עדיין לכאורה הקשר אקראי, ומעלה שאלה מדוע זה המקור ממנו למדו חכמים? נראה שאין כאן עניין לשוני-טכני אלא קשר מהותי. ננסה להציע קשר

זה דרך הבנת תיקון המקום שהצבענו עליו בשיעורים הקודמים. האדם נברא מן האדמה וקשור אליה, ובעקבות חטאו נענש להיות מנותק ממנה באופן מסויים, אך עדיין החיבור קיים לפרקים, וכפי שכבר הארכנו בשבת הוא מנסה לשוב למקומו. אולם, רוצח מאבד את מקומו לחלוטין מעל פני האדמה, כמו שרואים ביחס לקין, שעונשו היה להיות נע ונד בארץ. קין היה רוצח במזיד ולכן אבד את מקומו לחלוטין, אך לעומתו ברוצח בשגגה התורה מחדשת פרשה שלימה, לפיה על אף אובדן הקשר עם האדמה ברצח הרוצח מקבל יכולת להחזיר לעצמו את המקום על ידי בריחה לערי המקלט.³ העיר אליה נס רוצח בשגגה תהיה מקומו החדש אך נאסר עליו לצאת ממנה עד מות הכהן הגדול.⁴ צווי זה דומה באופן מסויים לצווי השביתה במקום בשבת, בה נאסר על האדם לצאת ממקומו. וכך מפרשת רוצח בשגגה נלמד שלכל אדם שאינו רוצח יש מרחב עירוני כללי שהוא צריך להיות קבוע בו בשבת.

עד כה התבוננו במקורם של שני מרחקים יסודיים וברורים: שיעור ד' אמות ושיעור אלפיים אמה, כאשר כל ההסבר נשען בעיקרו על שיטתו של רבי עקיבא (שיעור אלפיים אמה מדאורייתא). אולם ננסה לבאר כעת מהו המקור ומה

3. באופן מעניין דווקא הלוי שאין לו נחלה מסוימת, "אלא ה' הוא נחלתו" (דברים י, ט. יח, ב. יהושע יג, יד) הוא זה שמשויב לרוצח בשגגה את מקומו.
4. הבנה זאת יכולה לסייע לדין המהותי של עיר מקלט, שהרוצח בשגגה נמצא בעיר המקלט עד מות כהן הגדול, הכהן הגדול הוא אדם שיש לו אחריות על המקום שהוא בית הבחירה "מן המקדש לא יצא", חלק מאחריות זו היא לדאוג שלכל בני ישראל יהיה מקום בארץ. המקבילה הישראלית לכהן הגדול הוא הנזיר ובכמה משניות במסכת נזיר רואים את הקשר ביניהם (משנה, נזיר ז, א ועוד). ביחס לנזיר כתוב (במדבר ו, ט): "נְכִי יָמוּת מִתְּעֲלִי בְּפֶתַח פְּתָאִים וְנִטְמָא רֹאשׁ נְזִיר", האחריות של נזיר אמיתי כפי שהצביעו רבים היא גם על דברים שלא תלויים בו, וכך כותב המשך חכמה (במדבר ו, ח): "...וכפר עליו מאשר חטא על הנפש". פירוש, כיון שהוא איש קדוש ורום המעלה צריך להביא כפרה על שאירע שמת איש באהלו. וכמו דאמרו במכות (יא, א) בהא שיושב הרוצח עד מות הכהן הגדול, דהוי להו למיבעי רחמים על דורם ולא ביקשו. והנזיר מעלתו כמעלת הכהן הגדול, שלשניהם "נזר אלקיו על ראשו" (פסוק ז), וזה "אשר חטא על הנפש" - שמת. וכמו (מכות שם) ההוא דאכליה ארי ברחוק תלתא פרסיא מיניה דר' יהושע בן לוי, ולא אישתעי אליהו בהדיה. ולכן אף אם אירע לו מת מצוה מביא קרבן, כמפורש ריש פרק ז נזיר. וראו ירושלמי שם".

המשמעות של שיעור שנים עשר מיל, שכפי שראינו בהרחבה בשיעור הקודם, לשיטת הרמב"ם והגאונים זהו השיעור מדאורייתא.

שנים עשר מיל – "מחנה ישראל"

כפי שראינו דין שנים עשר מיל לא מובא בבבלי אלא רק בירושלמי כאמירה קצרה ופשוטה:

...רבי שמעון בר כרסנא בשם רבי אחא אין לך מחזור מכולם אלא תחום שנים עשר מיל כמחנה ישראל.

ירושלמי, עירובין פ"ה ה"ד

רבי שמעון בר כרסנא אומר שהשיעור הברור ביותר לתחום שבת הוא "מחנה ישראל"⁵. ואכן לא ברור כלל מה הקשר בין מחנה ישראל להגדרת ה'מקום' שהוא תחום שבת, ומדוע רבי שמעון בר כרסנא ראה בכך תחום מבורר.

מעבר לשאלה הבסיסית בדבר מקור הדין ננסה להתבונן בשלוש שאלות נוספות שמעלה חידוש זה:

ראשית יש ליישב כיצד דווקא "מחנה ישראל" משפיע על שיעור התחום שהרי מקום ישוב מופקע מדיני תחומין, כפי שמובא במשנה שאפילו עיר בגודל של אנוטכיא נחשבת כמקום ד' על ד'⁶. אם כן לא ברור הקשר בין גודל המחנה ליציאה מהתחום.

בנוסף לא ברור כיצד מקום ציבורי מגדיר את התחום, והלא כל מושג התחום שייך באופן פשוט דווקא למרחב הפרטי: הביטוי "איש מִמְקוֹמוֹ" מתייחס באופן

5. שיעור שנים עשר מיל מובא גם בבבלי כהגדרה למחנה ישראל (ג' פרסאות) אולם הדברים אינם מקושרים לגדר תחום שבת אלא לגדרים אחרים: בעירובין נה ע"ב נמדד ביחס להחשבת כל מחנה ישראל כד' אמות; ביומא עה ע"ב לעניין חיוב לצאת מהמחנה לעשיית צרכים; ובסנהדרין ה ע"ב לעניין שיעור הוראה בפני רבו.

6. משנה (עירובין ה, ח); וכך נפסק ברמב"ם (עירובין ו, ד) ובשלחן ערוך (אורח חיים תח, ב). ואף אכן בבבלי עירובין נה ע"ב הובא שיעור מחנה ישראל כשיעור שכולו נחשב לד' על ד' אמות.

מפורש 'לאיש' כאינדיבידואל. עקרון זה מתבטא באופן מובהק בדיני עירוב תחומין שהרי מכך שכל אדם בעיר יכול להניח עירוב לכיוון שונה, יוצא למעשה שהתחום כולו נתון להחלטה האישית של כל אדם בעיר, ולא קשור כלל לתחום הציבורי.

מעבר לכך, לא ברור היחס שבין השיעור מדאורייתא של שנים עשר מיל לבין השיעור מדרבנן של אלפיים אמה. קשה לקבל שמדובר כאן רק בגזרה מדרבנן, שהרי אין כל פרופורציה בין השיעורים: אם חכמים היו גוזרים מרחק שהוא עד חצי מהשיעור ניתן היה לקבל שהם רצו "להרחיק את האדם מן העבירה"⁷, אולם שיעור שהוא אחד חלקי שנים עשר מהשיעור האסור מהתורה, לא יכול להתפרש אלא כשיעור העומד בפני עצמו.

להלן ננסה לפענח את שיעור שנים עשר מיל ואת שיטתו של הרמב"ם דרך התבוננות בשלוש השאלות הללו.

"מחנה ישראל" כבסיס להגדרת המקום הציבורי

"מחנה ישראל" מבטא בפשטות את המקום הציבורי ולא את מקומו הפרטי של האדם. מכאן שחייבים להסביר לשיטה זאת ש"אל יצא איש ממקומו" מתפרש לא רק על מקומו הפרטי של האדם, אלא הוא הופך להיות חלק ממקומו של הציבור, מקומו של האדם מתוך היותו חלק מכלל עם ישראל. לפי זה יוצא שאדם שהוא חלק מציבור מקומו משתנה.

בהלכות שבת כתב הרמב"ם:

היוצא חוץ לתחום המדינה בשבת לוקה שנאמר (שמות ט"ז) אל יצא איש ממקומו ביום השביעי, מקום זה הוא תחום העיר, ולא נתנה תורה שיעור לתחום זה אבל חכמים העתיקו שתחום זה הוא חוץ לשנים עשר

7. כמו לדוגמה הגזרות שנגזרו "עד חצות" כדי להרחיק אדם מן העבירה במשנה בריש ברכות.

מיל כנגד מחנה ישראל, וכך אמר להם משה רבינו לא תצאו חוץ למחנה, ומדברי סופרים שלא יצא אדם חוץ לעיר אלא עד אלפים אמה אבל חוץ לאלפים אמה אסור, שאלפים אמה הוא מגרש העיר.

רמב"ם, שבת כז, א

הרמב"ם כותב כאן דרשה חדשנית: "כך אמר להם משה רבינו לא תצאו חוץ למחנה" אך לא ברור איפה משה אמר כך? מסתבר שהרמב"ם מבין שזו הבנתו הברורה של רבי שמעון בר כרסנא בירושלמי, אל תצאו מהמקום פירושו אל תצאו מהמרחב הציבורי. הסבר זה אכן תואם את הפשט של פרשת המן. כיוון שהמרחב הציבורי במדבר היה שנים עשר מיל נקבע מרחק זה לשיעור התחום המקסימלי.

אולם עדיין קשה שהרי העיר והמחנה מופקעים כאמור מדיני תחומין. ואכן בהלכה הסמוכה כותב הרמב"ם:

נמצאת למד שמותר לאדם בשבת להלך את כל העיר כולה אפילו היתה בנינה, בין שהיתה מוקפת חומה בין שלא היתה מוקפת חומה, וכן מותר לו להלך חוץ לעיר אלפים אמה לכל רוח מרובעות כטבלה מרובעת כדי שיהיה נשכר את הזויות, ואם יצא חוץ לאלפים אמה מכין אותו מכת מרדות עד שנים עשר מיל, אבל אם יצא והרחיק מן העיר יתר על שנים עשר מיל אפילו אמה אחת לוקה מן התורה.

רמב"ם שם, ב

הרמב"ם פותח בביטוי תמוה "נמצאת למד" והרי לכאורה אין כל קשר בין הדינים, ולהיפך הם סותרים שהרי אם עיר ומחנה גדרם הוא כד' על ד' הוא כלל לא נמדד לשיעור תחומין וכיצד נלמד דווקא ממנו? אולם הרמב"ם קושר אותם: האדם יכול להלך בכל רחבי העיר אפילו אם היא גדולה כמו נינוה, לא בגלל שהעיר איננה חלק מהתחום אלא מכיוון שזהו 'מקומו' הנגזר מהכלל. דין זה לפי הרמב"ם מבטא את הדרשה שהוא שם בפי משה: "לא תצאו חוץ למחנה", ואכן למעשה תחום שבת יכול להתרחב עד אינסוף במידה והמרחב הציבורי מתרחב.

אם כן, לפי הרמב"ם אין לומר שהעיר איננה חלק מהתחום אלא להיפך, שהעיר היא עיקר התחום ואילו מה שיוצא ממנה הוא החריגה המצריכה הגבלה.⁸ לכן גם הלימוד הפשוט להגדרת המרחב הוא העיר המקורית "מחנה ישראל".⁹

יוצא שיש שתי בחינות לתחום שבת: הבחינה הציבורית שבה האדם תלוי במקומו של הציבור המתבטא בגודלה של העיר, והבחינה האישית של גבול שהאדם יכול להזיז. אדם שגר ביישוב קטן יכול למעשה ללכת שיעור קטן ביותר, ואילו אדם שגר במטרופולין גדול או אף במגלופוליס יכול ללכת בשבת מרחק גדול מאוד.¹⁰

הסבר זה מבאר מדוע לפי רבי שמעון בר כרסנא שיעור זה מחוור מכולם, שהרי זה תרגום כמעט מלולי לדברי משה: אל תצאו ממקומכם במחנה, שהוא שנים

8. יש להעיר שבכל מקורות התנאים אין הגדרה שכל העיר הרי היא כד' אמות, המונח הזה מופיע באמוראים. מסתבר שהרמב"ם לא ראה את ד' אמות בתור הגדרה שהעיר בטלה לתחום, אלא להיפך שהעיר מגדירה את התחום, מכיון שיש כאן למעשה מימוש של הגדרת המקום כהשארות בתוך המחנה.

9. מכאן נראה שמקורותיו של הרמב"ם אינם רק דבריו של ר' שמעון בן כרסנא בירושלמי, אלא הוא בנה את הדברים על כל מרחב הדינים: הן הסוגיה בסוף פרק ראשון בעירובין שלוקים על התחומין, ודבריו של רב אשי שם בסיום הסוגיה שפשטי המקראות הם שעירובי תחומין מדאורייתא. בנוסף לכך הבנתו את המשנה המתייחסת לעיר גדולה. מכלול הדברים מוביל להבנה עקרונית בדרכו של הרמב"ם, שהוא איננו פוסק כירושלמי במחלוקות בבלי וירושלמי, אלא משלב את הירושלמי בהלכה במקרים שהוא רואה את הבבלי קשה, ולכן יש ללמוד רמב"ם מתוך מכלול דבריו ורק אז לקשרם לתלמודים ומקורותיהם השונים.

10. הרמב"ם בשלוש תשובות (שח-שי) מביא התכתבות שהתקיימה בינו לבין הרב שמואל ראש הישיבה בבבל. הדיון נסוב סביב השאלה האם מותר לשוט בנהרות בשבת, וכחלק מרכזי בדיון נדונה שאלת התחומין. הרמב"ם בתשובה מחדש שדין איסור תחומין נאמר רק ברשות הרבים, ואילו בכרמלית אין דין תחומין כלל (שו"ת הרמב"ם סימן שי): "והלא ידע שאסור הטלטול שיש בו חיוב סקילה אמרו בו המעביר ארבע אמות ברשות הרבים מקורה פטור לפי שאינו דומה לדגלי מדבר. כן בלי ספק המהלך י"ב מיל על פני המים המועטים פטור לפי שאינו דומה למחנה ישראל..." משמעות החידוש היא שלא קיים דין תחומין בכל מקום שהוא לא רשות הרבים מדאורייתא. דבר התואם את שיטתו העקרונית שמרחב התחום הבסיסי הוא שטח העיר ומחנה ישראל שהוא רשות הרבים.

עשר מיל. אולם עדיין לא ברור כיצד שיעור זה מתמודד עם גדרי עירוב תחומין והממד האינדיבידואלי שלהם?

תחום שבת ועירוב תחומין

דין עירוב תחומין התבאר באריכות במסכת עירובין, כפי שהצבענו על כך בשאלה והוא מבטא בפשטות את האינדיבידואליות של 'המקום'. שהרי שני אנשים הנמצאים באותו מקום יכולים לבחור את תחומם לכיוונים מנוגדים.

בנוסף לכך לעירוב תחומין ישנם מאפיינים נוספים המלמדים על כך שהוא ממוקד באדם הפרטי: עירוב אדם לא יכול לערב את התחום לחברו בלי שימנה אותו לשליח, עירוב תחומין אפשרי רק לאלפיים אמה, ולחלק מהשיטות אף הוא אפשרי רק לצורך מצווה.¹¹ כלומר לא מדובר בתהליך טבעי אלא בתהליך מלאכותי בו האדם מגדיר את מקומו הפרטי.

כדי לענות על השאלה כיצד תחום שבת נלמד דווקא מהמרחב הציבורי ננסה להציע הפרדה מהותית בין דיני עירוב תחומין לדין תחום שבת היסודי. מי שמתבונן במבנה היד החזקה יכול לשים לב שהרמב"ם מפצל בין דיני עירוב לדיני תחומין. הרמב"ם בסידורו המדויק שיבץ את שני הנושאים במקומות שונים – דיני תחומין נמצאים בהלכות שבת, ואילו דיני עירוב תחומין נמצאים בהלכות עירובין:

מי שיצא מן המדינה בערב שבת והניח מזון שתי סעודות רחוק מן המדינה בתוך התחום וקבע שביתנו שם, אף על פי שחזר למדינה ולן

11. אדם יכול להניח עירוב תחומין רק לצורך מצוה כמובאר בגמרא (עירובין פב ע"א) ונפסק להלכה (רמב"ם עירובין ו, ו. שו"ע או"ח תטו, א). דברים אלו מראים שאדם לא עוזב בקלות את התחום הציבורי וקובע לו תחום לעצמו אלא אם כן מדובר בצורך בעל משמעות של מצוה כגון במקרה של שליחות ציבורית או מצוה פרטית. אולם בדיעבד אם ערב לדבר הרשות עירובו עירוב. בנוסף, במשך הדורות הורחבו המושגים "דבר מצוה", ראו בדברי תרומת הדשן בסימן עז המובאים ברמ"א תטו, א.

בביתו נחשוב אותו כאילו שבת במקום שהניח בו שתי הסעודות, וזה הוא הנקרא עירובי תחומין:

רמב"ם עירובין ו, א

הרמב"ם מגדיר כאן את עירוב תחומין תוך הדגשה שמדובר על יציאה מן המדינה. הרמב"ם בוחן את התחום האישי של האדם מול תחום המדינה ולכן הוא גם מכריע בהלכה הבאה שכאשר התחום האישי נגמר באמצע המדינה המערב לא יכול ללכת את כולה:

ויש לו להלך ממקום עירובו למחר אלפים אמה לכל רוח, לפיכך כשהוא מהלך ממקום עירובו למחר אלפים אמה כנגד המדינה אינו מהלך במדינה אלא עד סוף מדתו, ואם היתה המדינה מובלעת בתוך מדתו תחשב המדינה כולה כארבע אמות וישלים מדתו חוצה לה.

רמב"ם שם, ב

דין זה תלוי במחלוקת חשובה להלכה ולמעשה בין הראשונים: הגמרא (עירובין ס ע"ב) דנה באדם שהניח עירוב תחומין מחוץ לעיר ועירובו נגמר בתוך העיר, והוא ישן בתוך העיר, האם היכולת שלו ללכת נעצרת במקום שבו נגמר העירוב או שבגלל שהוא ישן בתוך העיר הוא מקבל את כולה?

לפי פשט המשנה והרמב"ם בהלכות אלו (וכן הוא פוסק בהלכות שבת כז, ח) ההלכה היא שאם הוא ישן בעיר מעבר למקומו הוא איבד את העירוב תחומין ואם הוא בעירוב תחומין הוא איבד את מקום השינה. מאידך לפי שיטת ר"י בתוספות (עירובין ס ע"ב ד"ה אין אלו), אם הוא ישן בעיר יש לו את כל העיר, ואלפיים אמה ממקום העירוב והלאה, וכך פסק הרמ"א (או"ח תח, א).

לאור זאת נראה שהרמב"ם מבאר שהתחום האישי הפקיע את השייכות הציבורית. ולעומת זאת נראה ששיטת התוספות היא שהעיר מופקעת מהתחום. כלומר הרמב"ם מבין שהעיר היא כד' על ד' בגלל שהיא עצמה התחום, לעומתו התוספות ביארו שהעיר כד' על ד' כיוון שהיא מופקעת מדיני תחומין.

לאור פיצול זה ניתן להציע שלדעת הרמב"ם רק עירוב התחומין שייך למרחב האינדיבידואלי, מרחב שמתחיל למעשה בד' אמות ויכול להתרחב עד אלפיים אמה לכל רוח. העירוב הוא למעשה הבחירה של האדם לקבוע את מקומו תוך התעלמות מהכלל. ולכן גם אי אפשר להניח עירוב לאדם אחר. שיטתו של הרמב"ם שעירוב שנגמר באמצע העיר מבטל את הכלל שכל העיר היא כד' על ד' ממחיש את הדברים שראינו לעיל: העיר כד' על ד' איננה הפקעה של דיני תחומין מן העיר, אלא להיפך היא התחום היסודי. ולכן כאשר האדם מפקיע את התחום מהעיר בכך שהוא שם את עירובו מחוץ לעיר, ממילא העיר חוזרת להיות שטח פיסי המוגבל בגבול אלפיים אמה.

הבנה זאת יכולה לשפוך אור על המחלוקת שהוזכרה בקצרה בשיעור הקודם על השאלה האם ניתן מדאורייתא לעשות עירוב ולהרחיק את שיעור המקום בעוד שנים עשר מיל?

הרמב"ם לא מזכיר כלל אפשרות לערב תחום שבת בתחום דאורייתא של שנים עשר מיל, ונראה בפשטות לשיטתו שעירוב תחומין שייך רק במרחב של אלפיים אמה (לחכמים מדרבנן, ולרבי עקיבא מדאורייתא). כנגדו, הרמב"ן דייק ש"עירוב" חייב להיות דין דאורייתא למי שסובר שתחומין דאורייתא, שהרי ר"ע עצמו מודה בעירוב תחומין כפי שמובאת שיטתו במספר מקומות, לאור זאת הוא מסכם שלשיטת הירושלמי:

...י"ל לדברי האומר תחומין דאורייתא, או שהעירוב הלכה למשה מסיני, או חכמים סבורין כיון שדעתו בכאן ואמר תהא שביתתי במקום פלוני עשאו ביתו, ... נמצאו העירובין בין ברגליו בין בפה בין בפת כולם דבר תורה הם, וכיון שהענין [כן] לכשתמצא לומר מודים חכמים בג' פרסאות שהן מדברי תורה וזהו מקומו הכתוב בתורה, אף הן יש בהם עירוב מדין תורה, ומניח אדם עירובו בסוף ג' פרסאות ומהלך ג' פרסאות אחרות, (וכי) [ובין] יהיבין ליה ג' פרסאות לדברי חכמים ובין אלפים אמה לדברי ר"ע אלו ואלו מן התורה ועירוב מועיל בהם...

חידושי הרמב"ן, עירובין יז ע"ב

הרמב"ן מבין שאי אפשר להפריד בין דין תחומין לדין עירוב תחומין ולכן למי שאומר שמדאורייתא תחום שבת הוא שנים עשר מיל, ממילא ניתן לעשות לשיטתו גם עירוב תחומין בשיעור זה.¹²

לאור הדברים שראינו עד כה ניתן לבאר ששיטת הרמב"ם, היא שאכן יש הבדל מהותי בין הדינים: בעוד שיעור אלפיים אמה הוא שיעור שבעיקרו אינדיבידואלי, היונק מהמרחב האישי, ולכן גם ניתן לעשות בו עירוב המשנה אותו (בין לשיטת חכמים שזה מדרבנן, ובין לשיטת ר"ע שהשיעור האישי הוא מדאורייתא).¹³ לעומת זאת שיעור שנים עשר מיל הוא שיעור של מקום הכלל ולכן לא שייכים בו גדרי עירוב אלא רק גדרי התחום.¹⁴

ביאור ההבדל העצום שבין השיעור מדאורייתא לשיעור מדרבנן

נקודה אחרונה שיש לנו לברר לשיטת הרמב"ם היא כיצד יתכן שהמעבר מדין דאורייתא לדין דרבנן הוא ביחס של אחד לשנים עשר?! כפי שכתבנו לעיל בלתי אפשרי לתרץ יחס זה כגזרה בלבד. לאור הדברים שראינו נראה שאכן יש להסביר שמדובר בשני שיעורים המממשים ערכים שונים.

12. הרמב"ן כתב את הדברים כנגד הראב"ד. הרי"ף כפי שהוזכר לעיל ניסה להעמיד את דברי ר' חייא שלוקין על עירוב תחומין לשיטת הירושלמי, אלא שהוא סיים בקושי מהדין שאי אפשר לערב יותר מאלפיים אמה. הראב"ד אכן תיקן את גירסת הגמרא, שר' חייא לא אמר שלוקין על עירוב תחומין אלא על תחומין. הרמב"ן חלק עליו ויישב שאכן הכוונה לעירוב תחומין בדאורייתא בשיעור שנים עשר מיל.

13. הרמב"ם יכול לענות בדרך זאת גם על קושיית הרי"ף, שהוזכרה לעיל. אכן ר' חייא אומר את דבריו לשיטת ר' עקיבא ואין להקשות כיצד יש עירוב תחומין מדאורייתא לר' עקיבא כיוון שאכן בשיעור אלפיים אמה שייך עירוב כיוון שהוא שיעור מקום האדם.

14. נכון לחקור לאור הבנה זאת האם כאשר יש לאדם אלפיים אמה, יש לו בנוסף ד' אמות, או אלפיים בלבד מרגלי האדם. בפשטות לשיטת הרמב"ם אין ד' אמות מצד עצמן, כי דין ד' אמות אינו הדין העיקרי אלא העיר, וכשאדם נמצא מחוץ לעיר יש לו אלפיים אמה. שיעור ד' אמות זהו שיעור ברירת מחדל של האדם חסר המקום. ואכמ"ל.

בעוד שנים עשר מיל נלמד מהמרחב של 'כלל ישראל', אלפיים אמה משקף את המרחב האישי ואת תיקון המקום הפרטי. תקנת חכמים אינה מצמצמת את גדר התורה אלא מנסה לממש אידיאל אחר. ההגבלה החדשה לפי הרמב"ם איננה נשענת כלל על נסיון למנוע מעבר על דין דאורייתא אלא משמשת לערך נפרד ושונה של תיקון המקום והמרחב האישי.¹⁵

דבר זה תואם דינים רבים מדרבנן שאינם באים רק למנוע מעבר על איסור מדאורייתא אלא לממש ערכים נוספים שהתורה נמנעה מלצוות עליהם באופן מוחלט. מסתבר שההימנעות של התורה מלצוות עליהם לא נובעת מכך שאין מדובר בערך הראוי להגבלה, אלא מכיון שמדובר על תהליך ארוך, תהליך שחכמים מוסיפים ומשכללים אותו למקום האידיאלי שלו.¹⁶

15. על אף הסבר מהותי זה של היחס בין תחום ציבורי לתחום פרטי עדיין לא מובן מדוע חכמים נצרכו לתקן גם את המקום הפרטי בנפרד מהתיקון הציבורי, ניתן להציע בזהירות שדין אלפיים אמה נוצר כחלק מאיבוד "מחנה ישראל". מחנה ישראל בזמן שבית המקדש קיים היה בעל משמעות לכמה דינים: בתי ערי חומה, קדושת מחיצות, אכילת קדושים, שילוח טמאים מהמחנות, כאשר נחרב הבית, נחרב הצד הלאומי והכללי וממילא בטלה כל הקדושה של מחנות ישראל. ואם כך נשארנו לכאורה ללא תחום. על כן באו חכמים והוסיפו את התיקון לתחום הפרטי, של אלפיים אמה לכל אחד ואחד ולעיר. הסבר דומה מובא אצל האר"י (שער הכוונות - דרושי סדר שבת דרוש א ענין קבלת שבת) ובעקבותיו הרב קוק (אורות התחיה טו).

16. כך לדוגמה ניתן לראות בדיני הרחקה בין בשר לחלב: הסוגיה במסכת חולין (קד ע"ב-קה ע"א) עוסקת בדיני הרחקה בין אכילת בשר לאכילת חלב. הראשונים נחלקו בשאלה האם דברי מר עוקבא שהיה ממתין מסעודה לסעודה מוסבים על שיעור זמן או על סילוק הסעודה הקודמת (תוספות חולין קה ע"א ד"ה לסעודתא. רמב"ם מאכלות אסורות ט, כח). מתוך הסוגיה לא עולה באופן פשוט שיש לשמור שש שעות, אך למעשה זאת השיטה שנפסקה בשו"ע (יו"ד פט א-ב). בנוסף, הש"ך (יו"ד פט, ח) כותב שכל מי שיש לו "ריח תורה" ישמור שש שעות. מהו ה"ריח תורה" שעליו דיבר הש"ך? האם מדובר על דרך להתרחק מאיסור דאורייתא? הרב קוק ב"חזון הצמחונות והשלום" מסביר שהשמירה בין החלב והבשר היא חלק מהתמודדות עם כך שלאדם הותר לאכול בשר אחרי שנח יצא מהתיבה לאחר שבגן עדן היה אסור לאדם הראשון לאכול בשר. בעקבות דברים אלו ניתן להסביר את דברי הש"ך: אדם צריך להריח את מהות התורה ומכיוון שהשאלה של חזון הצמחונות ואכילת הבשר כל כך קשה, באים חכמים ומקדמים את התהליך של המעבר מהמציאות האידיאלית של גן עדן למציאות העתידית של ימות המשיח, ויוצרים איסור שישאיר רושם מהאיסור לאכול בשר.

כך לפי שיטת הרמב"ם יוצא שבתיקון המקום חכמים הוסיפו שיעור המשקף את תיקון המקום הפרטי, בנוסף לתיקון המקום מדאורייתא שמתמקד רק בכלל ובשיעור שנים עשר מיל.

סיכום

שיעור זה השלים את השיעור הקודם שעסק בשאלה האם עירוב תחומין מדאורייתא או מדרבנן, בביאור מקורות שיטת ר"ע, וביאור שיטת רבי שמעון בר כרסנא והכרעת הרמב"ם.

תחילה ראינו את ההבנה בתורה שאכן מותר לאדם לצאת בשבת מד' אמותיו. ד' אמות מרובעות משקפות את שיעור המינימום של חיים הכוללים תזוזה מעטה בלבד. לעומת זאת שיעור אלפיים אמה משקף את מרחב ההליכה האישי ביום השבת. ראינו את מקורו של ההיתר לנוע במרחב הנלמד הן מפרשת המן והן מפרשת המקושש, והצענו שהמרחב של ד' אמות הוא מרחב החיים שלא ניתן הגבלה ולכן גם משמש מרחב מינימום למי שאיבד את תחומו, ועל גביו יש את המרחב של אלפיים אמה המשמש מרחב תנועה של אדם כאינדיבידואל.

בשיטת רבי שמעון בר כרסנא ישנו מרחב גדול יותר והוא מרחב שנים עשר מיל, וראינו ששיעור זה נוסד על המרחב הציבורי.

הצענו שלפי הרמב"ם למרחב הציבורי יש משקל רב בגדרי תחומין. הרמב"ם מבדיל בין שני מושגים של מקום, המקום האישי שהוא אלפיים אמה אותו תקנו חכמים, וזה המקום הציבורי שהוא שנים עשר מיל שניתן ביסודו לאדם כחלק מהחברה והוא מדאורייתא.

ראינו בהרחבה כיצד הרמב"ם מתמודד עם שלוש נקודות מרכזיות: התחום נלמד דווקא ממחנה ישראל, כיוון שזהו 'המקום' עליו דיבר משה. מתוך כך לפי הבנת הרמב"ם העיר והמרחב הציבורי מרחיבים את המרחב הפרטי בעיר לא משום שהוא מופקע משיעורי תחומין אלא בגלל שהוא בדיוק 'המקום' של האדם כחלק מהכלל. בנוסף לכך ראינו שהרמב"ם הבדיל מהותית בין "תחום שבת" שעיקרו

הוא דווקא התחום הציבורי, לעומת "עירוב תחומין" שהוא פונקציה פרטית שלא קיימת בתחום הציבורי, בניגוד לרמב"ן שראה בשני הדינים מרחב אחד. לסיום ראינו שהשיעור המחייב מהתורה אכן מממש תיקון מקום של הכלל, השונה בתכלית מתיקון המקום שבתקנת חז"ל של אלפיים אמה, ואין מדובר רק על גזרה "להרחיק את האדם מן העבירה".

